

Amerikai emlékezet 1956-ról

Glant Tibor: Emlékezzünk Magyarországra – 1956. Tanulmányok a magyar forradalom és szabadságharc amerikai emlékezetéről. Kiss József Könyvkiadó, Budapest, 2008. 318 oldal

Tanulmánykötetet recenzálni mindig nehezebb feladat, hiszen az egyes írások témája általában szerteágazó, színvonaluk gyakran vegyes, és többnyire számos szerzőtől származnak. Ezúttal viszont egyetlen szerző azonos téma köré szervezett tanulmányairól van szó, melyek azt vizsgálják, hogy az 1956-os magyar forradalom, amely „a legismertebb magyar történelmi esemény Amerikában” (11. old.), milyen emlékezettel bír az USA-ban. (Glant Tibor vizsgálatai tehát csak az Egyesült Államokra vonatkoznak, így a kötet címében és szövegében többször előforduló „Amerika” kifejezés kisé pongyola és megtévesztő. Igaz, egyes esetekben a szerző figyelme Kanadára is kiterjedt.) E tanulmánykötet ismertetésekor viszont más problémákba ütközik a recenzens: a könyv témájából adódóan szinte maga is egy óriási recenzio, így most a „recenzió recenzioját” írom. A könyv egyébként az egy évvel korábban az Egyesült Államokban megjelent angol nyelvű kötet javított, bővített kiadása.

A forradalom emlékezetének legkülönbélebb aspektusait vizsgálja a szerző, hiszen egyaránt kutatta a média, a politika és a történettudomány megnyilvánulásait, továbbá az irodalomban és a képzőművészetekben megjelenő 1956-os utalásokat. Külön fejezet foglalkozik az ötvenedik évforduló eseményeivel, ahol ugyanezen témaköröket vizsgálta a szerző. Ez alapján azt is mondhatnánk, hogy Glant az emlékezet szinte összes lehetséges terét elemzi, ám a kötetet ennek ellenére példás önkorlátozással mégsem te-

kinti kismonográfiának, hanem „csak” tanulmánykötetnek. Ennek oka pedig az, hogy a teljes kép felrajzolására szinte egyetlen területen sem vállalkozott – ez egyébként egyetlen szerző számára feldolgozhatatlan is lett volna.

Az Egyesült Államok óriási médiaproduktumának feldolgozása önmagában meghaladná egy kutatócsoport kapacitását is, így Glant itt azt a megoldást választotta, hogy a nyomtatott sajtóra korlátozta a vizsgálatot, s azon belül is csak egyetlen napilapot, a *New York Times* elemzte részletesen. Választása azért esett épp erre, mert ebben a lapban több cikk jelent meg 1956-tal kapcsolatban, mint a másik négy országosan ismert véleményformáló napilapban (*Washington Post*, *Wall Street Journal*, *Chicago Tribune*, *Los Angeles Times*) összesen. A New York-i lap cikkei (is) elektronikus adatbázis alapján kereshetők, így a szerző az újság ötven évfolyamának valamennyi, 1956-os utalást tartalmazó írását végigolvashatta. Elemzése rendkívül alapos, s meggyőzően mutatja be, hogy a lap szerkesztősége a hatvanas évektől a nyolcvanas évekig meglehetősen felemás módon viszonyult Kádárhoz és Magyarországhoz: bár folyamatosan jelentek meg (különösen a forradalomhoz kötődő események évfordulóin) elítélő hangú írások a kádári Magyarországról, ezek mellett azonban 1963–1964-től kezdve semleges, kivárázó jellegű, a hetvenes évektől viszont kifejezetten méltató cikkek is feltűntek az újság hasábjain. (Ez a kettőség a másik négy nagy lapban nem mutatható ki.)

Külön erénye a médiáról szóló tanulmánynak, hogy a *Times* írásait tematikusan csoportosítja, s ezek vizsgálatával bemutatja: a lap kettős hozzáállása a cikkek típusa szerint el is különült egymástól. A Kádárbarát írások például a magyarországi jelen-

tésekben és napi politikai tudósításokban jelentek meg, míg a bírálatok „helye” a vezércikkekben, olvasói levelekben, visszaemlékezésekben stb. volt. Igen érdekes, ahogy a szerző bemutatja az 1956-os események kádárista, magyar emigráns és amerikai szóhasználata közötti különbségeket és ezek okait. Az emigránsok ugyanis mindvégig forradalomnak tekintették 1956-ot, míg a *Times* újságírói csak a kezdeti időszakban használták ezt a kifejezést, az ötven év egeszében viszont a „*revolt*” és az „*uprising*” szavak a leggyakoribbak a lap hasábjain. Csak ezután következik a „*revolution*”, majd ezek gyakoriságától már lényegesen elmaradva a „*rising*” és a már negatív konnotációt hordozó „*rebellion*”. A lap eme vegyes szóhasználatát a magyar emigránsok ugyanúgy bírálták, mint a Kádár-rendszert méltató cikkeit és tudósításait. A *Times* szóhasználata Glant szerint „fontos szerepet játszott abban is, hogy az 1956-os magyar forradalomnak az angolszász világban nem alakult ki egységesen elfogadott neve” (85. old.), bár hozzáteszi: „ebben jelentős szerepe volt a rádióknak és a televízióknak is”, ahol szintén vegyesen használták a fenti kifejezéseket. Véleményem szerint azonban Glant ezzel ellentmond az elsőként idézett mondatnak, ráadásul korábban közli a másik négy nagy amerikai lap 1956-os szóhasználati statisztikáit, amelyekben az előforduló kifejezések aránya körülbelül megegyezik a *New York Times*ével. Egyedül a konzervatív irányú *Chicago Tribune*-ban került első helyre a „*revolution*”, ugyanakkor a többi laphoz képest itt viszonylag magas a negatív minősítést sugalló „*riot*” és „*rebellion*” szavak száma és aránya egyaránt, melyek használata egyébként a „*revolt*” szó gyakoriságát csökkenti elsősorban.¹ A végső követ-

keztetés ezek alapján: „a *New York Times* szelektív szóhasználata egyfelől általános amerikai tendenciákat tükröz, másfelől nyilvánvaló szerkesztőségi preferenciákat”. A mondat első felével a fentiek alapján egyet tudok érteni, a szerkesztőségi preferenciák azonban a közölt adatok alapján egyáltalán nem nyilvánvalók. Az általános tendenciák okait viszont igen frappánsan foglalja össze a szerző: a 20. század közepére a 'forradalom' szó az USA döntéshozói számára elvesztette pozitív jelentését, részben marxista felhangot kapott, részben pedig a káosz és anarchia szinonimájává vált.

Glant külön elemzi a nekrológokban megjelenő 1956-os utalásokat is. A műfaj sajátosságából adódóan az elhunyt személyek életútjának értékelésekor a forradalom idején játszott szerepük is megemlítődik. A szerző itt két esetben is korábbi évre teszi a nekrológ megjelenését, mint amikor az érintett személyek meghaltak. Dobi István valójában nem 1958-ban, hanem 1968-ban hunyt el, Hegedüs András pedig nem 1996-ban, hanem 1999-ben. (77. old.) Ezek a hibák nyilván elírásból származnak, csakúgy, mint Bruno Kreisky osztrák külügyminiszter (későbbi kancellár) nevének téves megadása. (Keirsky, 65. old.)

A politikai emlékezetnek szintén számos megnyilvánulása van. Ezek közül a szerző ismét szűk részterületet, az USA budapesti

29% (*New York Times*) és 35% (*Washington Post*) között ingadoznak. (Ha a csak a New York-i lapnál közölt „*rising*” kifejezést is az „*uprising*”-hoz soroljuk, akkor ennek a lapnak az adata is 35%-ra emelkedik, s ekkor az „*uprising*” legkisebb előfordulási aránya 31% a *Chicago Tribune* esetében). A „*revolt*” kifejezés a chicagói lapnál alig 17%-ban fordul elő, a másik négy újságnál viszont 28% (*Washington Post*) és 35% (*Wall Street Journal*) között szóródik. A negatív asszociációkat tartalmazó „*rebellion*” és „*riot*” kifejezés a chicagói lapban összesen eléri a 20%-ot is. A „*riot*” gyakoriságát Glant csak a *Tribune* kapcsán adta meg (a többi lap esetleg nem is használta), de a „*rebellion*” aránya a másik négy lapnál nem éri el a 7%-ot sem.

¹ A Glant adatai alapján végzett számításaim szerint a „*revolution*” előfordulási aránya 26 és 32% között van mind az öt lapban. A legalacsonyabb érték a *New York Times*, a legmagasabb a *Los Angeles Times* esetében fordul elő. Az „*uprising*” esetében az értékek

nagykövetek visszaemlékezéseit veszi górcső alá. A kitűnően megírt tanulmány nemcsak ismerteti, hanem össze is hasonlítja a memoárokat. Ebből kiderül, hogy a nagykövetek 1956-os képe és Magyarországhoz való viszonya szempontjából döntő jelentőségű, hogy melyik időszakban szolgáltak budapesti állomáshelyeiken. Kiváló forráskritikai érzékkel mutat rá a szerző a nagykövetek egyes ténybeli tévedéseire is, valamint helyesen állapítja meg, hogy e memoárok forrásértékét az is csökkenti, hogy jórészt a rendszerváltás után íródtak. Az összeállítás értékét csak az csökkenti némileg, hogy nem az összes nagykövet írta meg visszaemlékezéseit – erről persze nem Glant tehet. Ugyanakkor – szemben a médiáról szóló fejezettel, ahol a *New York Times*ra korlátozódott ugyan a kutatás, de ez a „csepp a tengerben” módon reprezentálta a sajtó egészét – e fejezetnél hiányérzet támad az olvasóban: a politikai emlékezet egészéhez képest itt csak nagyon sporadikus képet kapunk. Ezért talán szerencsésebb lett volna e tanulmány címét valamiképpen árnyalni.

Tartalmához képest szintén túl tág témakörre utal a tudományos emlékezetről szóló fejezet címe is. Itt sem kerül sor a téma teljes körű feldolgozására, hanem annak egy fontosabb (és egy kutató által is feldolgozható) részét vizsgálta a szerző: az Egyesült Államokban használt egyetemi tankönyvek 1956-képét elemzi. Szakmailag talán ez a kötet legizgalmasabb része, hiszen átfogó képet kaphatunk arról, hogy mit tanulhat egy történészhallgató a magyar forradalomról az USA-ban. Ennek során Glant mintegy harminc kötetet tárgyal, körülbelül ugyanennyi oldalon át. Ennek ellenére felületesnek nem nevezhetjük, hiszen a legtöbb elemzett munka átlagosan öt-tíz oldalon foglalkozik 1956-tal. Glant így lényegében „tematikus recenziót” készített egy körülbelül háromszáz oldalas – több kötetben megjelent – íráshalmazról. (Egy háromszáz oldalas kötetről aligha születne ilyen terjedelmű recenzió...) Ismét elismerésre méltó

önkorlátozással szögezi le a szerző, hogy még e szűkített témában is „egy alapos felméréshez teljes kutatócsoportra és körülbelül egy évre volna szükség”. (127. old.) Ennek ellenére úgy vélem, hogy a szerző egyedül is igen alapos munkát végzett, bár egyetérttek vele abban, hogy a kérdés „vizsgálata kiemelt (akár állami szintű) figyelmet érdemelne”. (127. old.) A jobb összehasonlíthatóság érdekében a szerző hat csoportra² osztotta a vizsgált műveket, s egyrészt az ezeken belüli műveket, másrészt pedig csoportok egészét is elemzés alá vonja. A módszertanhoz tartozik továbbá, hogy Glant leszögezi: „az egyes tankönyvek ’56-képét és szóhasználatát idézetekkel szemléltetem, de nem helyesbítem minden esetben”. (128. old.) A legnagyobb, leggyakoribb, sok esetben visszatérő tévedéseket természetesen javítja a szerző,³ sőt, arra sem sajnálta az időt, hogy egyes tankönyveknek több kiadását is átnézzék, s ezáltal az e köteteken belüli változásokat is értékelje. Ezen a ponton végképp nem szeretnék belebonyolódni a „recenzió recenziója” jelenségeként korábban említett problémába – mindenkinek ajánlom viszont, hogy vegye kezébe a kötetet, és olvassa el legalább ezt a tanulságos

² A hat csoport a következő: 1. a nyugati civilizáció története; 2. 20. századi történelem; 3. 20. századi európai történelem; 4. szovjet-orosz történelem; 5. amerikai külpolitika a hidegháború idején; 6. Kelet-Európa története. Minden egyes újabb csoport egyre közelebbről vizsgálja a magyar 1956-ot, így a szerző előzetes elvárása szerint kötetek egyre nagyobb terjedelemben és általában növekvő szakmai igényességgel foglalkoznak a témával.

³ Például Glant helyesen korigálja azt a gyakran előforduló tévedést, ami szerint a második szovjet katonai intervenciót a Nagy Imre-kormány semlegeségi nyilatkozata váltotta volna ki. Valójában épp fordítva történt: a szovjet támadás már teljesen nyilvánvaló előkészületei miatt döntött a kabinet a Varsói Szerződésből való kilépésről és a semlegeségről.

fejezetet. Csak néhány szubjektív benyomást rögzítenék.

Elsőként azt, hogy Glant észrevételei, kritikái és dicséretei egyaránt megalapozottak szakmailag, néhány apróság kivételével. E kivételek közé tartozik például az, hogy a szerző a részleges amnesztia kifejezést használja 1963-ra vonatkozóan (141. old.), holott ekkor (elvileg) általános amnesztiát hirdettek Magyarországon – bár a „gyilkosságért” elítélt forradalmárokat ekkor még nem bocsátották szabadon. A szakirodalom azonban az 1959-es és 1960-as közkegyelmeket nevezi részlegesnek, nem az 1963-ast. 1960-ban tehát valóban volt egy részleges amnesztia – a kötet szövegéből az szűrhető le, mintha Glant ezt nem tudná –, bár a bírált tankönyv szerzője abban valóban téved, hogy nem azt 1961 végén, hanem 1960 áprilisában hirdették meg.

Másodszor: az egyes kötetekről szóló ismertetőkből nem mindig érezhető az a végkövetkeztetés, amit az összegzésekben fogalmaz meg a szerző. A súlyos kritika alá eső műveket tehát érdemes lett volna alaposabban tárgyalni, és akár – a fenti idézettel szemben – minden esetben tételesen helyesbíteni.

Végül: mélységesen egyet kell értenem a fejezet zárósoraival: „...Amerikában a tankönyvkiadás az elmúlt két évtizedben iparrá fejlődött, és a különböző tankönyvek egész generációk világképét határozzák meg. Magyarországot szinte minden amerikai tankönyv az 1956-os forradalommal azonosítja, így ezek az összefoglalások szerves részévé váltak (és folyamatosan válnak) a rólunk alkotott képnek. Ezért volna rendkívül fontos (és sürgős) feladat ezt a képet pontosítani. Ennek első lépése egy átfogó (kormány szintű) kutatási program lehetne, ezt követően pedig fel kellene venni a kapcsolatot a problémás kötetek szerzőivel, és tételes pontosításokat javasolni számukra az újabb kiadásokhoz. Ezt a munkát senki nem fogja elvégezni helyettünk.” (164. old.) Ehhez csak azt tehetném hozzá, hogy a javításokra természetesen nem csak 1956 kapcsán van szük-

ség, hiszen a részletesebb (Kelet-Európa történetét tárgyaló) tankönyvekben Magyarország más összefüggésekben is szerepel, s ezekben a dualizmus, Trianon, a Horthy-korszak stb. kapcsán még az 1956-osnál is súlyosabb tévedések, hibák találhatók.

Bár a magyar forradalom amerikai irodalmi emlékezetéről szóló fejezet sem teljes, mégis ezt tekinthetjük a kötet tanulmányai közül a legátfogóbbnak. Glant röviden érinti az 1956-os tárgyú költészet témáját, fő tárgya viszont a prózairodalom vizsgálata. Mivel erről korábban nem születtek semmilyen írás, itt a szerzőnek alapkutatást kellett végeznie. Számos könyvtár, bibliográfia átböngészésére lehetett szükség, hogy összeálljon egy mintegy negyven műből álló bibliográfia, amelyben (nem politikai jellegű) visszaemlékezések, amerikai tudósítók memoárkötetei és családtörténetek mellett különböző regények (köztük például kalandregények, romantikus történetek, ifjúsági irodalom stb.) is szerepet kaptak.

A képzőművészeti emlékezésről szóló fejezet, illetve tanulmány illeszkedik legkevésbé a kötet szerkezetéhez. Itt kapjuk meg a téma legszűkebb metszetét, hiszen e fejezet (egy bevezető oldalt kivéve) egyetlen festményről, Daday Ferenc „Nixon Andauban” című képéről szól. Sőt, valójában nem is csak a festményről, hanem annak apropóján arról az eseményről, ami a művészt meghihlette: Richard Nixon alelnök 1956. decemberi európai útjáról. Az írás így szinte jobban illene a politikai emlékezetéről szóló fejezetbe, hiszen Nixon látogatása a vasfüggönyhöz és találkozása a magyar menekültekkel a politika és a sajtó kiemelt jelentőségű híre volt. Bár később „Nixon ausztriai látogatása szinte teljesen feledésbe merült”, s csak Daday festményének a Nixon Elnöki Könyvtár és Múzeumban „prominens helyen” történő kiállítása után „került vissza Nixon ausztriai útja az amerikai emlékezetbe”. (217. old.)

Glant kötete mindezek ellenére egységes egésznek hat, nem „esik szét” különálló tanulmányokra. Ezt az egységet még a záró

tanulmány sem töri meg jelentősen, pedig ebben a szerző a 2006-os jubileumi, ötvenedik évfordulós évben történt eseményeket vizsgálja, s ennek során ismét végigpásztazza a sajtó, a politika, a tudomány, az irodalom és a képzőművészet területeit. Nagyon fontosnak tartom a függelékben olvasható összeállítást is: helyet kapott benne például az 1956-os témájú észak-amerikai disszertációk listája tizennyolc tétellel, valamint felsorolja a szerző az 1956-os emlékművek általa ismert legteljesebb listáját

is. Reméljük, ez a kiváló kötet sokak figyelmét felkelti, és ezáltal a szerző közelebb kerül céljai eléréséhez, nevezetesen ahhoz, hogy vitát nyisson, és kijelölje a kutatás további irányait. Ez utóbbin belül kiemelten fontosnak tartom, hogy az amerikai tudományos „emlékezetben” Glant által feltárt hibákat valóban sikerüljön kijavítani.

BENCSIK PÉTER